

Dr. Salih Jalimam

PUTOPISNE BILJEŠKE I ZAPISI O GRAČANIČKOM KRAJU

U tekstu koji slijedi putopisni zapisi i opisi ponuđeni su in extenso, a namjera je da se slika gračaničkog kraja u dugom historijskom nizu predstavi na jedan neobičniji način. Želja je da se potaknu nova istraživanja kao i da se historičari upoznaju sa slikom koju su o ovom interesantnom prostoru ostavili brojni putopisci.

Da bi se došlo do određenih i približno tačnih saznanja o prošlim događajima iz historije jednog grada ili regiona, koriste se brojni historijski dokazi (pisani historijski izvori, materijalni spomenici kulture i usmena predaja), od kojih su, posebno za XIX i XX vijek, od izuzetne pomoći putopisne bilješke i zapisi brojnih putopisaca koji su od druge polovine XV vijeka do danas prolazili Bosnom i Hercegovinom. Potrebno je posvetiti odgovarajuću pažnju, odnosno koristiti sve ono što je relevantno iz brojnih putopisnih bilješki ili zapisa koji su nastali posredno, neposredno ili namjenski.¹

U historiji književnosti Bosne i Hercegovine napravljena je raznorazna tipologija putopisnih bilješki i zapisa, a ovom prigodom, pošto je riječ o gračaničkom kraju, uslovno rečeno, manjem teritorijalnom prostoru, od pomoći su podaci iz reportaža, hronika, marginalnih zapisa, bilježaka, memoarske i druge literature, te svega onoga što daje neki, čak i mali podatak za prošlost Gračanice i njene okoline u dugom vremenskom intervalu.

Riječ je često o zanemarenim, ponekad podcijenjenim bilješkama i zapisima sa vri-

jednim opservacijama, dragocjenim viđenjima, koja se tek sada koriste u tumačenju određenih historijskih procesa. U razumjenim, ponekad nedefiniranim historijskim procesima, podatak ili činjenica iz putopisne literature može historičaru puno značiti.

Od pomoći je sve ono što govori o mjestu i vremenu događanja, o čemu se želi i može napraviti historijska slika. Od posebne je važnosti za historičara ili onoga koji nastoji identifikovati ili interpretirati prošlost gračaničkog kraja svaki, čak mali spomen, jer često govori, ponekad plastičnije od relevantnog historijskog izvora.

Inače, u putopisnoj literaturi Bosne i Hercegovine, koja obimom nije velika i koja, na žalost, nije još uvijek našla svog istraživača, nalaze se brojni podaci, koji svojim iskazima često nadilaze primarne historijske izvore. Vrlo teško je ustanoviti tačnost i autentičnost pojedinih potvrda iz zapisa putopisaca, koji su, opet, da se posebno istakne tako uslovno nazvani, a često su to raznorazni putnici koji su sa različitim nakanama boravili u Bosni i Hercegovini.

Bez obzira na dosadašnja skromna znanja o prošlosti pojedinih dijelova Bosne i Hercegovine, vrlo malo su se koristili podaci iz ono malo putopisne literature koja je identifikovana. Za gračanički kraj, skoro sve publikacije u kojima se, historijskom retrospektivom, pokušalo objasniti prošlo vrijeme, nisu primijećeni napori da se uključe pojedini podaci iz putopisnih zapisa, te je i to bio dodatni motiv da se to ovom prigodom i učini.

Sve do početka XIX vijeka gračanički kraj nije bio zanimljiv za pojedine putopisce. U postojećoj literaturi nisu nađeni neki posebni osvrti, čak u pojedinim periodima tu nema ni slučajnih boravaka brojnih putopisaca.

Prvi trag koji u sebi ima neke elemente putopisnih bilježaka je iz 1620. godine, a nalazi se u *Opisu bosanskog sandžaka*², za kojeg je nalog da se sastavi dao bosanski beglerbeg Ibrahim paša Meninbegović, kada je imao namjeru osmanlijsku vojsku povesti na Mađarsku. U samom popisu stoji da je to službeni popis koji se često u literaturi naziva Meninbegovićev putopis. U njemu se navodi: "Il numero di persone, per quanto se posuto penetrare con fondamento della descrizione, che fece Ibrain Bassa Meninbegovich".³

U sastavu Zvornich sanzacato nalazi se "3. Srebrnih e pur citta medesimamente sopra una colina cinta di mura con torre piccola, codetta qualchenduna, ha sotto in pianura una terra chiamata Srebrnizza, dove si fa argento in bona quantita. Case posono essere tra la citta e la terra nro 200, homini de fatti tra tutti nro 600. Aga sta nella citta e nella terra sono case de Christiani messe nel sudetto numero nro 50, vi e anco nella terra un monasterio di fratri zocolanti. Lontano da Zvornih una giornata nro 1.

4. Sockol e una citta piccola murata con il borgo piccolo, case in tutto in circa nro 35, homini da fatti nro 40, aga vi e et e anco dasdaro. Lontan da Zvornih una giornata nro 1".⁴ (3. Srebrenik je grad koji se nalazi na jednom brdu, opasan zidinama gdje se nalazi i jedna kula. U ravnici ispod grada se nalazi zemlja nazvana Srebrenica, gdje se vadi velika količina srebra. Kuća u gradu, te na ostaloj obližnjoj zemlji ima oko 200, kuća sa oko 600 stanovnika, a tu se nalazi i aga. Na ostaloj zemlji su kuće kršćana, kojih ima oko 50, tu se nalazi i jedan samostan fratara. Od Zvornika je udaljen jedan dan. 4. Sokol je mali grad sa zidinama i sa malom varoši. Kuća ima oko 35, a stanovnika oko 40. Tu se nalaze i aga i dizdar. Od Zvornika je udaljen jedan dan".)

Sljedeći zanimljivi podaci o Gračanici nalaze se u: *Relatio de provinciae Bosnae Argentinae O.F.M. anno 1623.5* upućen od strane fra Georgiusa de Narente et Paulus Papić u čuvenu vatikansku Congregatione de Propagande fide. U ovoj relaciji, između ostalog, spominju se i tri župe: grad Tuzla, Pojale i Gračanica.

U popisu bosanskog biskupa fra Marijana Maravića iz 1655. godine, nastalom prilikom njegove prve vizitacije bosanske biskupije, spomenuta je i župa Gračanica. U popisu se doslovno kaže: "... Gracianiza, nelle quali sono case de catholici nr. 160 anime 700". (*Gračanica u kojoj se nalazi kuća katolika oko 160 sa 700 duša*).⁶

Zanimljivo da o Gračanici nema nikakvih podataka u sljedećem popisu bosanskog biskupa Nikole Ogramića iz 1675. godine, što znači da se župa Gračanica ugasila u razmaku između 1655. i 1675. godine. U historijskoj literaturi, prije svih, fra Dominik Mandić, u knjizi: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*⁷ tvrdi da je stanovništvo Gračanice moralo prijeći na islam ili pravoslavlje između 1638. i 1675. godine.

Nešto tačnije podatke o Gračanici i njejoj okolini dao je franjevac Ivan Franjo Jukić koji je kao hodočasnik proputovao dobar dio Bosne i Hercegovine. U njegovom opisu se kaže: "Gračanica varoš ½ sata od Spreče na rieci Gračanici umade turskih^{7a} kućah 400 džamiah 6, ristjani 60 kućah, ima također dobre toplice. Soko, tvrđa na briegu tog imena kod rieke Gračanice, pod njim ima turskih kućah 40 i 1 džamiah; odstoji od Gračanice 1 sat".⁸

U daljem slijedu putopisnih zapisa o gračaničkom kraju u poznatoj putopisnoj literaturi nije zabilježen niti jedan opis, sve do dolaska austrougarske vlasti u ove krajeve 1878.

godine. Povodom toga, u brojnim bedekerima (intijenerima) iz toga vremena spomenut je i ovaj kraj. U prvom iz toga niza od nepoznatog autora iz 1878. godine: *Reiserouten in Bosnien und der Herzegovina Zweite auflage, Illustrierter führer*.⁹ (Mit 68 abbildungen einem plane von Sarajevo und einer karte) zapisano je sljedeće: “*Stanica Suho Polje. Iza željezničke stanice željeznica se okreće, skoro u punom krugu, sa radiusom od 80 metara oko stjenovitog dijela brda, lijevo na uzvišenju je smješteno mohamedansko^{9a} mjesto Brijesnica sa džamijom koja se vidi iz daleka.*

Ovdje željeznica ide pored doline Tekućice na lijevoj obali Spreče, kroz koju preko Preslica brda vodi cesta od Gračanice do Maglaja. Nešto dalje smješteno je mjesto Beljanic sa lijepom školom dalje se ide uglavnom pravolinijskom putanjom, djelimično paralelno sa cestom Gračanica-Maglaj, koju željeznica presijeca kanap ispred ulaza u stanicu.

Gračanica. Istoimeni grad sa oko 3000 većinom mohamedanskih^{9b} stanovnika, više mohamedanskih osnovnih i dvije više konfesionalne škole (medrese). Jedna je izgrađena 1889. u lijepom arapskom stilu i služi za smještaj 60 internatskih učenika. Pored toga Gračanica ima službu pošte i telegrafa, kao i sjedište općinske institucije, koja je smještena u takođe jednoj lijepoj, u orijentalnom stilu, izgrađenoj zgradi.

Grad je smješten nekih 4 kilometra ispred stanice. Desno je brdoviti Ozren, čije su kupe poznate po imenu Kamenica, Milinkovac. Područje Ozrena je uglavnom pošumljeno sa hrastovinom, koja je izvanredan materijal za izradu buradi. Pored naselja Kakmuž pruga ide ka naselju.

Petrovo selo. Jugoistočno odavde u sredini šume nalazi se stari poznati manastir Ozren (za sahat i pol se može doći do njega) sa cr-

kvom koja je izgrađena 1150. godine od strane jednog od Nemanjića, čiji je zvonik sređen tek u prvoj godini okupacije. Kroz jedno predivno parkovsko područje pruga dalje prelazi preko rijeke Spreče. Samo korito rijeke je ograničeno strmom obalom od nekih 35 metara. Sa mosta na pruži može se sa lijeve strane obale Spreče vidjeti mjesto Krtova sa ostacima stare turske stražarske kuće (Kule). Lijevo je Derviš-han.

Pruga ide dalje desnom obalom rijeke ka naselju Miričina. Poslije prelaska Spreče pruga dalje vodi odmah pored Spreče i onda kroz predivno obrađeno zemljišno područje, i onda pruga dolazi do naselja Dobošnice”.

U istoj godini je Abel Lukšić, “knjigotiskar i nakladnik iz Karlovca” objavio jedan bedeker. Inače, Lukšić je rođen u Karlovcu 1826., a umro u Rijeci 1901. godine, izdavao je beletristički časopis “Glasonoša” kao i “Narodne knjižnice”. U Pragu je objavio *Bosnien und die Herzegovina. Kurzgefasste Darstellung aller geographischen volkswirtschaftliche und sozialen Verhältnisse dieser Lander.. 1878*¹⁰ i na stranici 79 piše sljedeće: “Grad po imenu Gračanica ima približno 3.000 pretežno mohamedanskih^{10a} stanovnika, više osnovnih škola za svo stanovništvo i dvije više konfesionalne škole (medrese). Jedna od njih podignuta je 1889. godine u lijepom orijentalnom stilu i služi za smještaj 60 učenika unutar nje. Osim toga, Gračanica ima poštu, telegrafsku postaju i mnoge druge službe okruga koje su podignute u orijentalnom stilu.

Grad se nalazi četiri kilometra od željezničke stanice. Desno je planina Ozren koja je poznata po izletištima Kamenica - Milinac, zanimljivi za odmor i razonodu. Planina Ozren uglavnom je bogata hrastovinom, koja se koristi u velikim količinama, odakle se uzima i za gradnju kuća u samom gradu.

Pored mjesta Kaknuž se prostire željeznička postaja prema Petrovom Selu”.

Evidentirano je i nekoliko putopisnih bilješki i zapisa o vrijednom srednjovjekovnom gradu Sokolu. U jednom od bedekera: *Neueste Beschreibung und vollsta'ndiges Orts-Lexicon von Bosnien und der Herzegovina*¹¹ (Opis i potpuni leksikon mjesta u Bosni i Hercegovini), Prag 1878., na stranici 93 zapisano je sljedeće: “Soko ehemalige Berg-feste am Berge gl. N. Nabe dem Gračanica-Flusse und von der Stadt Gračanica nur 1 Gebstunde entfernt. Unterhalb der Veste liegt das kleine muhamedanniche Dorf gleichen Namens. (*Soko, nekadašnje utvrđenje na brdu u blizini rijeke Gračanica i jedan sahat hoda udaljeno od grada Gračanice. Ispod utvrđenja nalazi se malo, istoimeno muhamedansko*^{11a selo})

Ugledni historičar Vjekoslav Klaić rođen je u Garčinu kod Slavenskog Broda 1849., a umro u Zagrebu 1929. godine. Preko pola vijeka bio je profesor srednjovjekovne historije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Napisao je više knjiga iz srednjovjekovne povijesti Hrvatske i Bosne. Posebno je zanimljiva knjiga *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*.¹² piše: “Soko, zapuštena tvrđja na istoimenom briegu kod rieke Gračanice; pod briegom ima 40 muhamedanskih kuća i 1 džamija, odstoji od Gračanice 1 sat”.

Tomo Kovačević, rođen je 1820., a umro 1864. godine. Stupio je u franjevački red i školovao se u Kraljevoj Sutjesci i Vesprimu. Zajedno sa drugim franjevcima (Ivanom Franjom Jukićem, Blažom Josićem) širi protivosmansku propagandu. Napisao je knjigu *Opis Bosne i Hercegovine*.¹³ Drugo pregledano i dopunjeno izdanje, Beograd 1879., i na stranici 57, zapisao sljedeće: “Soko, tvrđinja na bregu tog imena kod reke Gračanice, pod

njom ima 40 muhamedanskih kuća i jedna džamija od Gračanice udaljena jedan sahat”.

U *Durch Bosnien. Illustrierter Führer auf der K.K. Bosna-Bahn und der bosnisch-hercegovinischen Staatsbahn Doboj-Siminhan*,¹⁴ Wien 1887, autora Svetozara Borojevića, inače “hauptmanna im k.k. Generalstaba-corpsa”, nalazi se nešto opširniji opis Gračanice: “Grad, koji se nalazi na istoimenom potoku, u podnožju planine Majevice. Ima 3.350 stanovnika, među njima 2.639 muhamedanaca i 601 grčko-orijentalnih. Muhamedanci imaju više džamija, a najveću je izgradio Ahmedpaša, posljednji turski komandant Ofena, rođeni Gračanlija; grčko-orijentalni imaju jednu crkvu. U gradu su još smješteni opštinska institucija kao i služba pošte i telegrafa.

Gračanica se ne može vidjeti sa željezničke stanice, do nje se dolazi preko mosta na rijeci Spreči na tuzlanskoj cesti, koja se od Stipina hana odvaja prema gradu. U blizini se nalazi spomenik za poginule K. K. Infanteria-regimente no. 61, dana 13. augusta 1878. godine.

Gračanica je u predturskom periodu pripadala Usori; definitivno je osvojena od strane Turaka 1528. godine. Blizini grada nalaze ostaci zamka Sokol, koji je odigrao ulogu u ratovima sa Turcima 3. i 13. augusta 1878. godine kada su se odigrale borbe oko Gračanice. Od ovog mjesta vodi jedna ulica preko Gradačca do Šamca sa odvajanjem za Brčko.

Prilikom napuštanja putnik ne može a da ne primjeti nagizdane brežuljke Ozrena. Šume nude pogodan materijal za pravljenje buradi, što je ovdje veoma razvijeno. Nakon toga prolazimo kroz naselje Sočkovo, u čijoj blizini se nalaze dva izvora bogata sumporom kao i izvor mineralne vode Kakmuz i stiže se do stanice Petrovo selo.

Odavde vodi konjski put ka grčko-orijentalnom manastiru Ozren, koji se nalazi u po-

dnožju Ozren-kamena, čija je crkva izgrađena 1150 godine od jednog Nemanjića. Odbor manastira su ujedno i učitelji škole koja je organizovana u manastiru za djecu iz susjednih sela. A pošto su sela prilično udaljena od škole onda djeca ovdje provode čitavu godinu, a roditelji šalje hranu u školu. Sa školom je povezano i obdanište.

Željeznica dalje vozi kroz parkove slično područje, zatim dalje u blizini Spreče pored Ilinog brda. Sa desne strane vidi se Krtovo i ostaci jedne stare čuvarske kuće - Kule, a na lijevoj strani Derviš-han.

Prolazeći pored Miričina hana željeznica prelazi preko potoka Miričina i vodi dalje knap pored Spreče. Tako se dolazi već do stanice Dobošnica. Istoimeno mjesto nalazi se sjeveroistočno od stanice i ne vidi se od stanice. Kod Dobošnice su se 11. augusta 1878. godine odigrale borbe i to na teritorijalnom području sa obje strane zgrade na stanici.

Od ove stanice željeznica ide dalje uporedo sa cestom prema Donjoj Tuzli i to pored podnožja planine Majevice u sprečkom polju prema jugoistoku i tako se dolazi do stanice Puračić-Lukavac".¹⁴

Nama nepoznati Mitar Popović objavio je 1896. godine bilješku o Sokolu u kojoj piše "...U grad (Sokol) se ne možer doći niotkuda, već od istoka jednom kosicom pa po jednoj gredi, koja vodi na jedan uzani putić, te se njime ide oko grada do njegovih vrata. Vrata su povisoko od zemlje. Unutra su velike magaze, te sam vidio i tamnicu, koja je sazidana u zemlji, a prilično je golema.

Grad je dosta lijep; ozgo je ravan; zidovi su mu od 1 metar visoki a imaju 6 stranica.

Bila je jedna kula od 30 metara; prije 30 godina¹⁵ stajao je u njoj barut, ali jednom udari u nju grom te ubije čuvara, Dizdara - i zapali je. Te je kule još malo ostalo. U toga

grada bila je ćuprija na sindžirima¹⁶ duga 100 metara. Natpisa nijesam mogao naći, jer su Turci¹⁷ povadili sve svodove od vrata i prodali ih u Gračanicu..."¹⁸

Već sljedeće godine Ibrahim Sarajlić, učitelj iz Gračanice ostavio je zanimljiv opis ovih krajeva: "Nedaleko (od) Gračanice ima jedna stara tvrđava tzv. Sokolski grad. Taj grad je po prilici od Gračanice 2 sahata udaljen. Grad se nalazi na visokoj stijeni, te se u isti može samo sa jedne strane prići, a sa tri strane je strmeniti hrid od nekih 200 metara. I sa ove prilazeće strane nekad je bila ćuprija kojom se u grad ulazilo. Danas je porušena, pa je otežan pristup. Taj grad je sazidan na četiri ćoška, a ima u istom više pregrada i magaza. Sav grad je sazidan od tvrdog tesanog kamena. Okolo grada nalazi se i danas vrlo visok i tvrd zid u širini od 1 m. Ali je dosta oštećen. Ne zna se ko ga je sazidao ni ko je u njemu stanovao. Na zidovima nema nikakvih natpisa".¹⁹

Putopisac Henrik Renner djelovao je u Bosni i Hercegovini kao dopisnik bečkih i berlinskih novina u vrijeme bosanskohercegovačkog ustanka 1875. - 1878. godine. Putovao je mnogo, proučavao historiju i geografiju Bosne i Hercegovine, upoznao narodni život i običaje i napisao knjigu *Durch Bosnien und die Hercegovina kreuz und quer*. Berlin 1897. (*Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, Mitrovica 1900.).²⁰

Od 533. do 534. stranice govori o Gračanicu. Renner je prošao gračaničkim krajem 1886. godine i ostavio sljedeći opis: "Lijevo se na visu vigja u maloj guduri muhamedansko²¹ selo Brijesnica, čija je džamija na daleko vidna. Na istoku se prostire niz brdo selo Stjepan-polje. Prolazi se umiljatom dolinom Tekučice; zelene livade i stada pasu. Vigja se han i u uvali begovski ljetnikovac. Dolinom

Tekućice i na Presliču planini ide cesta iz Gračanice u Maglaj.

U mnogim zavojima prolazi se sada sprečkom dolinom, širokom ovdje nekoliko kilometara, sve do hana Boljanica. Dugo ide uporedo s cestom maglajsko-gračaničkom i prelazi je blizu stanice Gračanice. Četiri kilometra od stanice leži grad Gračanica u dražesnoj dolini potoka Gračanice, med šljivicama i plodnim poljima.

Ima 3.000 stanovnika, većinom muhamedovaca, nekoliko muslimanskih pučkih škola i dvije medrese. Jedna je medresa sagragjena god. 1889. u lijepom mauričkom slogu, u njoj se smještava 60 internih učenika.

Sunce je pozlačivalo crvenkastim sjajem Ozren planinu i najdalji mu vrh Milinkovića kamen, kada smo kretali dalje. Brda su pokrivena golemim hrastovim šumama, gdje su i prašumama, koje su se sjekle za izragjiva-

nje dužica a i sada se sjeku. Četiri kilometra od Gračanice ide put u Sočkovac, gdje se u udubinama tercijerne formacije nalaze dva bunara sa sumporastom vodom. Kilometar odatle ima jako vrelo kiseljaka - no sve to služi za sada još jedino okolišnomu svijetu”.

Iste, 1900. godine Gračanica je spomenuta kratko ali atraktivno u katalogu velike milenijske izložbe održane u Parizu. *U La Bosnie - Herzegovine a L exposition internationale universelle de 1900 a Paris* ²² na 113. stranici napisano je sljedeće: “Le trajet continue au fond d una plaine fertile et cultivee avec soin; il atteint bientot la petit ville de Gračanica, d ou une rout conduit a Gradačac, patrie de Hussein Kapetan Gradašćević, le “dragon de Bosnie, qui joua un grand role dans l histoire contemporaine de don pays”

U Leipzigu se 1909. godine pojavila knjiga *Bosnisches Skizzenbuch. Landschafts-und*

Kultur-Bilder Bosnien und der Hercegovina,²³ (Bosanske skice. Slike predjela i kulture iz Bosne i Hercegovine) autorice Milene Preindlasberger-Mrazović, koja je devedesetih godina XIX vijeka u Sarajevu djelovala kao novinar. Profesionalno upućena na putovanja Preindlasbergova je dobro upoznala Bosnu i Hercegovinu, vodeći dnevnik o svojim putovanjima, zapažanjima i doživljajima u kojim se spominje i gračanički kraj. U svom vrlo zanimljivom i instruktivnom putopisu nalazi se i sljedeći opis Gračanice:

“Kako se putuje dolinom Spreče ona sve više i više dobija na svojoj važnosti. Neiscrpní izvori soli, nepregledne količine drva. Ovu sliku upotpunjuje okolina, kao javni i socijalni život i naravno ništa manje željeznička pruga. Stanice znače pilane, postrojenja drvne industrije, postrojenja za sušenje kože i mjesto za pretovar šećerne repe i drugih poljoprivrednih kultura.

Kasnije se još približava i Ozren, kao stanica Petrovo selo, okruženo obradivom zemljom, odakle vodi jedan konjski put ka posjeti pravoslavnom manastiru na Ozrenu. Ovaj manastir ima staru crkvu sa ostacima freski iz ruku popa Strahinje koji je u srednjem vijeku bio poznat kao slikar na crkvama.

Tu je još i Gračanica, sa pobožnim učenicima iz medrese. Povezana je sa željeznicom jednom krilastom prugom i nalazi se u jednom lijepom okruženju punom stabala šljiva i pruža jedan divan pogled ka Ozrenu. U jesen mogu se vidjeti i mnogobrojni tovari repom koji se prevoze u bezbrojnim vozovima kako bi preko mosta na rijeci Bosni došli do Doboja”.

Zanimljiv opis šireg gračaničkog kraja dao je i Julije Kempf, rođen u Požezi 29. januara 1864. i umro u istom mjestu 1934. godine.

Riječ je o putniku i putopiscu, historičaru i geografu koji je napisao vrlo posticajnu knjigu *Od Save do Adrije. Bosnom i Hercegovinom* (Crtice za mladež) prvi put štampane 1898., a drugi put 1923. godine.

U kraćem opisu kaže: “Dolinu Spreče osobito oživljava i to, što kroz nju juri željeznica 67 kilometara. Preko Lukavca (tvornica amonijakove sode) do Tuzle i Siminhana, znamenitih bosanskih solana. U tim solanama dobiva se svake godine za promet do 400.000 metara centi soli, a gotovo sva se ta so razvozi po Bosni i preko njezinih međa. Rastopina se iz tih bogatih solnih vreća odvodi cijevima do 14 kilometara udaljenoga Lukavca, gdje se u tvornici potroši te solne rastopine oko 12 milijuna hektolitara za priugotovljenje amonijakove sode.....”²⁴

Najopsežniji putopisni zapis nastao je u dvadesetom vijeku, a autor je publicist i svećenik Ambrozije Benković. Rođen je u mjestu Ugljara kod Orašja 29. novembra 1890. godine i poslije završene osnovne škole u Orašju polazio je klasičnu gimnaziju u Travniku i zatim studirao teologiju u Sarajevu. Za sveštenika je zaređen 1913. godine i bio je kapelan, kateheta u Sarajevu, zatim župnik u župama sarajevske nadbiskupije (Zavidovići, Poljaci i Vidovile kod Prašja, Bezlja kod Teslića, Breza, Gračanica Skopaljska, Doboj, Modriča, Lukavac). Niz godina bio je dekan Usorske dekanije, a 1963. godine postao je začasni kanonik Sarajevskog kaptola. Nakon umirovljenja, nastanio se u Županji, umro je u Vinkovcima 20. decembra 1970. godine.

Benković je pisao članke i prikaze s područja književnosti i historije, priloge vjerskog sadržaja te prijevode. Objavljivao je u *Luči* (1912/13.), *Vrhbosni* (1912/13.), *Hrvatskoj straži* (1939.), *Danici* (kalendar za 1938.), *Katoličkom listu* (1944.), *Katoličkom tjedniku* (1944.), *Županjskom zborniku* (1969.).U

kasnijim godinama bavio se isključivo poviješću, objavivši nekoliko knjiga (1. Naselja Bosne i Hercegovine sa katoličkim stanovništvom. Đakovo 1966; 2. Gorice u Posavini 1869.-1969.-Gorice 1968; 3. S obje strane Spreče. Petstogodišnjim tragom prošlosti.-Županja 1970. 4. Tuzlansko područje negda i sada. -Županja-Đakovo 1971.). Napisao je i oko pedesetak vjerskih brošura, katoličke i liturgijske priručnike, molitvenike i životopise svetaca te ih je objavio u izdavačkom nizu Katoličke male knjige (KMK) što ga je sam pokrenuo.

U knjizi *S obje strane Spreče* 25 Ambrozije Benković daje i opis šireg gračaničkog kraja: "Vozeći se autobusom iz Gračanice prema Doboju stane se spram puta u selo Stjepan-polje. Na vojnoj su karti lijeve njive označene kao Crkvine, međutim, te se njive s lijeve strane zovu Desetci a kada se krene prema sjeveru u selo desne su njive Smrekvik, a lijevo brijeg što ga zovu Crkvine. I tamo sam bio dvaput 12. augusta i 19. septembra. Najviše mi je podataka dao invalid Avdagić Hussein, 43 godina iz toga mjesta.

Pod br. 43 nabačena je vjerovatnost da je Stjepan Polje bilo nekada posjed velikaša Stipana Rajkovića, kome je ban Tvrtko u usorskoj oblasti dao grad Brložnik, a uz njega svakako i neki veći kompleks zemlje. Ne znam, je li tko ustanovio gdje je taj grad Brložnik ležao. Danas nema mjesta toga imena ima takav potočić prtok Oskove, ali se oblast Usore nije tako daleko protezala. No ima brijeg Brložnište (na kartama nije ubilježen) iznad Brijesnice i Klokotnice, na zapad od Stjepan polja.

Ljudi vele da tragovi utvrdi na njemu nema, ali kroz pet stoljeća mnogo je toga i drugog netragom izčezlo. U Brijesnici ima također jedno Crkvište.

Po ovom vlastelinu Stipanu zove se vjerovatno ovo selo Stjepan-polje. Možda je s njim u vezi i naziv prijekora puta iz Gračanice na tuzlansku cestu preko Straževca, a zove se i danas Stjepanovac. U ovom su dakle selu dva mjesta, gdje su prema narodnom kazivanju bile crkve. Prvo je odmah više prvih novih kuća s lijeve strane seoskog puta, idući od glavne ceste. To je poveći zgodan brežuljak, dug oko 30 metara a širok i do 10 metara zove se crkvine. S njega puca pogled na sprečku dolinu, lijepo se vidi crkva u Boljanicu.

Crkva je ovdje bila vjerovatno na sredini brijega, jer tamo je u zemlji bilo mnogo kamenova, te su na ovo mjesto godinama dobacivali kamenje izorano okolo po brijegu, pa je sve bilo zaraslo u ostrugu. Veliki kamenuci su iz temelja povadeni 1949. i upotrebljeni za gradnju škole i štale, a sitni kamen sadašnji vlasnik očistio. Sadašnji su vlasnici brijega Mujo i Huso Softić.

Idući dalje prema selu nema ni sto metara do nove škole. Kad su kopali temelje za školu naišlo se na dva tri bolja sačuvana kostura, a mnogo više rasutih kostiju. Nešto malo dalje je mjesto Luke ili Selišća, staro selište nekadašnjeg sela".

Ovih nekoliko putopisnih zapisa i bilježaka o širem gračaničkom kraju, nastalih u dugom vremenskom intervalu od 1620. do 1970. godine, pored literarnog, sadrži i obilje podataka koji mogu biti od neke pomoći historičarima i istraživačima. Sigurno je da su podaci nastali i nastajali pod različitim okolnostima, sigurno da su pisani i sa određenim tendencijama (kao npr. da je pravoslavni manastir sagrađen 1150. godine), pod različitim dojmovima, sa leksikom i terminologijom toga vremena (npr. Bošnjaci se isključivo nazivaju muhamedancima itd.).

Određena kritička nota i stanoviti oprez potrebni su u konačnoj verziji skoro svih ovih putopisnih bilješki što nije ni bila namjera ovog teksta. Vjerovati je da će se koristiti i biti od pomoći, posebno kada se pokuša napraviti karta historijske toponomastike gračaničkog kraja ili slika historijsko-etnoloških mijena u dugom vremenskom periodu, koja nažalost još čeka svog istraživača.

Bez ikakve pretencioznosti, može se reći da i ovi putopisi i opisi mogu barem donekle pomoći u identifikaciji historije čovjeka i društva gračaničkog kraja i kada bi to postaklo dalja istraživanja i traganja, uz sigurno uvjerenje da ima još ovakvih putopisnih bilješki i zapisa, namjena ovog teksta bi bila potpuna.

(FUSNOTE)

- 1 Uporodi: Salih Jalimam, Putopisne bilješke i zapisi o zeničkom kraju.- Zenica 1991, str. 156.; Salih Jalimam, Putopisne bilješke o Tuzli, Stav,I, III, Tuzla, 2002, 2003
- 2 Franjo Rački ,Prilozi za geeografsko-statistički opis bosanskog pašaluka.-Izd. JAZU, Starine, XIV, Zagreb 1882,str.171-191
- 3 Franjo Rački, isto, str.174
- 4 Franjo Rački, Prilozi, str.188
- 5 Salih Jalimam, Putopisne bilješke o Tuzli (II dio), Stav, II,2, Tuzla 2003, str.52
- 6 Archivio di Vaticano, De propagande fide, Miscelleanea Bosnia, A-5
- 7 Rim, 1967, str. 476
- 7a Misli se na Bošnjake
- 8 Slavoljub Bošnjak, Zemljopis ipoviestnica Bosne, Zagreb 1851, str, 41

- 9 Wien, Perst, Leipzig, A. Hartlebens, Verlang 1878. p. 38
- 9a Misli se na Bošnjake
- 9b Misli se na Bošnjake
- 10 Neueste Beschreibung und vollstandiges Otrs-Lexicon von Bosnien und der Herzegovina, Prag 1878, Verlag von alois Hynek, Buchhandler
- 10a Riječ je o Bošnjacima
- 11 S. Jalimam, Putopisne bilješke, str.114
- 11a Misli se na Bošnjake
- 12 Prvi dio: Zemljopis sa devet slika i dvije geografske karte. Nakladom "Matice hrvatske" Zagreb 1878,str 176
- 13 S. Jalimam, Bosanskohercegovački putopisi (rukopis) str. 78
- 14 S. Jalimam, isto, str.79
- 14 S.Jalimam, Bosanskohercegovački putopisi, str. 101
- 15 Krajem tursko-osmanlijske vlasti. Primjedba O. Hamzić
- 16 Sindžir: perzijski lanac, primjedba O. Hamzić
- 17 Misli se na okolno bošnjačko stanovništvo, O. Hamzić
- 18 Omer Hamzić, Odabrani historijski zapisi o starom gradu Sokolu kod Gračanice, Gračanički glasnik, VI,11,Gračanica, 2001, str. 101
- 19 O.Hamzić, isto, str.101
- 20 S. Jalimam, op. cit. str.113
- 21 Misli se na Bošnjake
- 22 S. Jalimam, op. cit. str.112
- 23 S. Jalimam, isto, str.114
- 24 S. Jalimam, Bosanskohercegovački putopisi kao historijski izvor (rukopis) str.123
- 25 S. Jalimam, isto, str. 155